

Fridtjof Nansen og det glemte folket

Av Bernt Hagtvet

I dag åpner erkebiskop Karekin I, den armenske kirkes primas, den store Nansen-utstillingen på Norsk Folkemuseum på Bygdøy. Professor Bernt Hagtvet løfter her frem Fridtjof Nansens interesse for det armenske folk, som ble offer for de nasjonalistiske ung-tyrkernes massedrap i 1915, og deretter forrådt av stormaktene.

Våren 1915 – nærmere bestemt 15. mai – sendte den ung-tyrkiske innenriksministeren Talaat Pasha ut følgende telegram til rikets guvernører:

«Det har alt vært meddelt at regjeringen etter ordre fra Forsamlingen (Jemiet) har besluttet å utrydde fullstendig alle armenere som lever i Tyrkia. De som motsetter seg denne ordren, kan ikke lenger fungere som del av regjeringen. Uten hensyn til kvinner, barn og syke, og uten hensyn til hvor tragisk transportmåten kan bli, deres fysiske eksistens må bringes til opphør.»

Dermed var ordren gitt for det som mange har kalt det første moderne folkemord: den fysiske tilintetgjørelse av 800 000 tyrkiske armenere i Det ottomanske rike under den første verdenskrig. Denne tragedie skulle danne bakgrunnen for et av Fridtjof Nansens mest ambisiøse humanitære og politiske hjelpeprogrammer: hans visjon om å dyrke opp Sardarabad-ørkenen i Armenia for å kunne gi de titusenvis av armenske flyktninger som var blitt fordrevet fra sine områder i Tyrkia et nasjonalhjem i deres historiske territorium ved fjellet Ararats fot.

Det eksakte tall på drepte i massakrene fra 1915 er ennå gjenstand for usikkerhet – og vil alltid være det. Den fremtredende amerikanske folkemord-spesialisten R.J. Rummel setter det samlede tallet på drepte armenere til hele 1 833 000 i perioden 1915 til etter Kemal Atatürks makt- overtagelse i begynnelsen av 1920-tallet (9 prosent av den samlede tyrkiske befolkning). Han regner da med de tyrkiske krigsoperasjonene i Kaukasus, som var svært blodige.

Slike tall ligger hinsides vår fatteevne. Ung-tyrkerne overgikk endog Adolf Hitler i mordeffektivitet. Mens nazistene ikke oppnådde å ta livet av mer enn 38 prosent av den samlede jødiske befolkning på de fem år de

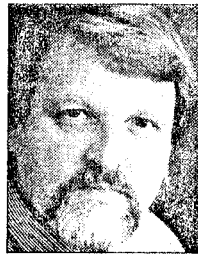
hadde til disposisjon, anslår R.J. Rummel ung-tyrkernes mordrate til 70 prosent av den samlede tyrkisk-armenske befolkning. Og generasjon etter generasjon av armenere har som jødene stilt spørsmålet: Hvordan kunne det skje? Og med det samme selvransakende tillegg: Hvorfor lot vi det skje?

Massedrapet slår oss i dag som skremmende *moderne*. Dødsmarsjer, som senere tyranner drev til slik perfeksjon under den annen verdenskrig og i Kambodsja i 1975, ble selve kjernen i utryddelsesteknikkene. Sentralisert, byråkratisk og systematisk planlegging; den totalitære politiske impuls om tyrkifisering og kulturell/religiøs ensretting; brennemerkning av en minoritet som statsfiender; såret nasjonal stolthet som følge av nederlag i krig og tap av territorier; bruk av moderne teknologi og propaganda; egne SS-lignende organisasjoner på siden av statsapparatet styrt direkte fra ung-tyrkernes junta og bygd opp særlig av kriminelle hentet ut fra fengslene og brukt som pressmiddel for å nøytralisere vankelmødige lokale tjenestemenn. Det som skjedde, er levende beskrevet av Fridtjof Nansen i hans *Gjennom Armenia* (1927).

De armenske redsler er overveldende dokumentert av overlevende og andre samtidige øyenvitner, blant annet av amerikanske, østerrikske og tyske diplomater, leger og militære som var på stedet, i Konstantinopel, i Aleppo i dagens Syria og i de armenske landsbyer i Anatolia. Allerede under krigen utga den britiske historiker Arnold Toynbee to bøker om massedrapene med detaljdokumentasjon: *Armenian Atrocities: The Murder of a Nation* (1915) og *The Murderous Tyranny of the Turks* (1917). Likevel benekter den dag i dag det offisielle Tyrkia at det fant sted noe folkemord. Landet driver et pinlig spill som har en frapperende likhet med benektelsen av de nazistiske jødeutryddelsene under den annen verdenskrig. Tyrkia betviler for eksempel tallet på drepte, dementerer at det dreide seg om en samlet, offisiell plan, påpeker at armenerne var statsfiender og femtekolonister som selv bar skyld for sin skjebne, og henviser til at også mange tyrkere led.

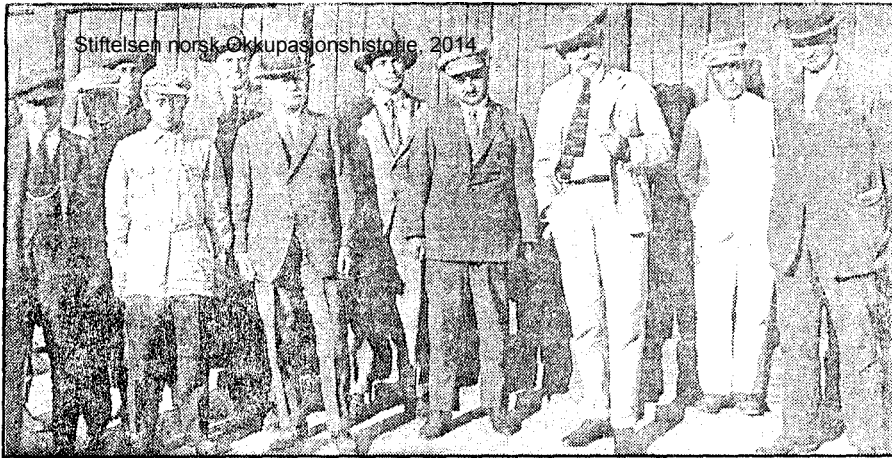
Det tyrkiske folkemord på armenerne gir nøkkelen til en rekke lignende massedrap, mønstrene er gjennkjennelige:

Ung-tyrkerne hadde fratatt den gamle ottomanske sultan all makt ved et kupp i 1908. Under inntrykk av krigsnederlag og territorielle tap for riket utviklet de seg fra å være liberale reformpolitikere av europeisk tilsnitt til å bli pan-tyrkiske, etnisk rensende ekstrem-nasjonalister, som så armenerne ikke bare som en potensiell femtekolonne, men også som et rasemessig, religiøst og kulturelt hinder for sine egne ekspansjonistiske krigs-

Ap
10/10-96

110317

ARMENIA-KOMMISSJON: Fridtjof Nansen var leder for Folkeforbundets Armenia-kommisjon. Her er kommisjonen og representanter for de armenske myndighetene sommeren 1925. Nansen nummer tre fra høyre.

mål i et Stor-Tyrkia mot Kaukasus. Dette til tross for at armenerne ikke krevde territoriell adskillelse, utelukkende religiøs og kulturell autonomi i sine områder. Ung-tyrkerne ville også hindre at armenerne ble brukt som brekkstang for utenlandsk inngripen i tyrkiske anliggender – stormaktene hadde nemlig gang på gang klaget over landets behandling av denne minoriteten.

Det er dette tyrkifiseringsprogram om et etnisk og religiøst enhetlig Tyrkia som Atatürk fortsatte, og som i dag ligger i bunnen av spenningen mellom staten Tyrkia og kurderne. Og det er prinsipielt den samme totalitære grunnholdning av ikke-pluralistisk nasjonalisme som ligger til grunn for den etniske rensningen i det tidligere Jugoslavia. Det ottomanske imperium hadde vært flerkulturelt, en *statsnasjon* som ikke ville eller kunne være en *nasjonalstat* fordi så mange nasjonaliteter levde under dets kappe.

Etter massedrapet under den første verdenskrig ble armenerne historiens tapere. Ved fredsoppgjøret erklærte Entente-maktene at Tyrkia hadde forbrutt seg mot «menneskelighet og sivilisasjon», og varslet at de ville holde hver enkelt av de ung-tyrkiske lederne personlig ansvarlig for myrderiene. Ved to traktater, i Sevres og i Lausanne i henholdsvis 1921 og 1923, bandt Folkeforbundet seg til å sikre armenernes rettigheter som folk. Men gang på gang løp stormaktene fra sine løfter som garantimakter fordi andre interesser fikk overtaket. Lausanne-traktaten benevnte ikke engang armenerne ved navn, og overløt til tyrkerne å innrømme dette folket religiøse og språklige rettigheter «i Tyrkia». Etter fordrivelsene var det så få armener igjen at de knapt kunne forme levedyktige samfunn.

Fridtjof Nansen møtte dette ulykkelige folkets skjebne direkte som Folkeforbundets høykommissær for flyktninger etter Atatürks innmarsj i Smyrna på Tyrkias vestkyst i desem-

ber 1922. Men han hadde ved flere anledninger tidligere, i egenskap av norsk delegasjonsleder til Folkeforbundets forsamling, vært med på å drøfte armenernes rettigheter. Så tidlig som i 1920 tok han sammen med Hjalmar Branting og Lord Cecil initiativ til å få vedtatt en uttalelse med oppfordring om snarest å få stanset «den redselsfulle armenske tragedie» og sikre folkets fremtid.

Ansvar for de mer enn 300 000 armenske flyktningene i Syria og Hellas fikk Nansen i 1924. Det var imidlertid ikke nok for ham å inkludere disse fordrevne under Nansenpassets beskyttelse. Han var fast bestemt på å skaffe armenerne et nasjonalhjem, i tråd med Folkeforbundets opprinnelige linje. Hans forbitrelse kulminerte etter stormaktenes løftebrudd i Lausanne-trakten.

I 1928 greide Nansen å plassere 7000 flyktninger i Armenia, og kunne året etter undertegne en traktat som ga ytterligere 12 000 et hjem i den lille republikken Jerevan. Men dette resultatet lå langt fra hans drømmer. I juni 1925 ble det oppnevnt en kommisjon med Nansen som formann og Vidkun Quisling som sekretær som skulle avgi rapport om koloniseringsplanene i den armenske ørken. Han foreslo å bevilge 900 000 pund til prosjektet – omkostningen ved å holde et krigsskip i to år, som han sa. Men han møtte motstand hele veien. Da han i 1929 avga rapport til Folkeforbundet, måtte han nedtrykt meddele at bare halvparten av det sterkt nedskårne beløpet var kommet inn. Han brukte sterke ord om stormaktenes passivitet i spørsmålet om denne æresgjeld til armenerne:

«Europas folk, Europas statsmenn er trette av det evinnelige armenske spørsmål. Ja, selvfølgelig. Det har jo ikke brakt dem annet enn nederlag, bare navnet bringer opp i dem en rekke brutte eller uoppfylte løfter som de i handling aldri har satt noe som helst inn på å holde. Det gjaldt jo bare det lille blødende, men begavede folk

uten oljefelter og uten gullminer.»

Intet bifall fulgte Nansen da han i denne sin siste tale fra Folkeforbundets talerstol anklaget det internasjonale samfunn for svik.

Det er lett å se at Armenia måtte bli selve prøvestenen for Nansens rolle som statsmann. Fridtjof Nansen var samvittighetspolitiker og småstatsaktivist – og de to ting henger sammen. Det er i de små lands interesse at det skapes en internasjonal rettsorden. Gjennom å styrke overnasjonale organer som Folkeforbundet kunne de være med på å sivilisere det han kalte stormaktenes «rovdyrmoral». Humanitært arbeid hadde naturligvis en egenverdi – Nansen ble forvandlet som menneske etter å ha sett nøden ved Volga. Men effektivt mellommenneskelig hjelpearbeid ville øke Folkeforbundets troverdighet og derigjennom videreutvikle dets gjennomslagsevne som upartisk verdensgiftsarena i internasjonal konflikt. Fridtjof Nansen fremsto som den som så karest og mest prinsipielt på Folkeforbundets program.

Og han tenkte konsekvent at alle måtte med. Derfor argumenterte han for medlemskap for Russland, uansett styresettet der, og for Tysklands inntreden. (Uten utenriksminister Ihlens godkjennelse tok han tidlig på 1920-tallet underhåndskontakt med tyskerne for å få i stand forhandlinger om tysk medlemskap i Folkeforbundet.)

Rolf Edberg skriver i sin biografi over Nansen at det var «Brands krav han førte inn i verdenspolitikken». Men Ibsens Brand fører gjerne tankene hen til en overspent idealisme eller til en annen av Ibsens skikkelser, dr. Stockmann. Dr. Stockmann er symbolpolitikeren som i de rene idealers navn står steilt og alene – og blir dermed uten innflytelse i det lange løp. En slik karakteristikk treffer ikke Nansen, fordi han forente adskillig politisk realisme med sterk idealisme. Han bygde allianser til alle sider, bare det tjente hans idealer om nestekjærlighetspolitikk og fred.

Den store betydning av den gode handling – uansett strategiske overlegninger og egen vinning – og menneskets grunnleggende likhet – uansett ideologisk tilknytning, kulturell og etnisk opprinnelse, kjønn, yrke, bosted eller religion – det er menneskerettighetsidéen i konsentrat. Den enestående moralske autoritet som Nansen hadde, smeltet han om til handlekraft mot alle odds. Slik blir Fridtjof Nansen storslått både i sine tragiske aspekter – Armenia – og i sine suksesser.

I en tid da folkemord og etnisk rensning igjen har gjort sin entré i verdenspolitikken, er Fridtjof Nansen gjennom sin konsekvente insistering på menneskerettighetsidealene blitt en forunderlig aktuell og moderne skikkelse. Vår samtidige.